

ORIGINAL ARTICLE

Investigating the economic situation of Greater Khorasan during the reign of Shah Ismail I based on studies of changes in the weight of coins (case study: coins of Astan Quds Razavi Museum)

Mahla Najarian Tousi^{1*}, Hassan Hashemi Zarjabad², Abed Taghavi³

1. PhD student in Islamic Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.
2. Associate Prof. Islamic Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.
3. Assistant Prof. Islamic Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Correspondence:
Mahla Najarian Tousi
Email: najarian.toosi@gmail.com

Received: 18 Apr 2024
Accepted: 31 Aug 2024

How to cite

Najarian Tousi, M., Hashemi Zarjabad, H. & Taghavi, M. (2024). Investigating the oldest historical document related to Imamzadeh Ali Ibn Bagher's place of martyrdom. *Iran Local Histories*, 12(1), 125-138.
(DOI:[10.30473/lhst.2024.71053.2901](https://doi.org/10.30473/lhst.2024.71053.2901))

ABSTRACT

Because coins are available to everyone to use in trade, their analysis and comparison can help us better understand some historical ambiguities during the reign of Shah Ismail and the role of Great Khorasan as one of the important states with a high distribution of mints. Mints which represented the economic power of the government, were established in cities by economic, political, military and communication importance. Political changes had a direct effect on determining the weight of coins in a mint. This research aimed to study the weight and diameter of coins and investigate the economic situation in Greater Khorasan. Because the weight of coins is valuable in socio-economic discussions. Therefore, this descriptive-analytical article using the historical method and study of numismatics and Khorasan mints, tries to answer this question: what are the effective factors in the extreme changes in the weight of coins in the period of 916-928 A.H. (1510-1522 A.D.) The results show that political and economic events affected the minting of coins, and the government prevented inflation and established economic balance in trade affairs by decreasing and increasing the weight of coins.

KEYWORDS

Great Khorasan, coin, Shah Ismail I, Astan Quds Museum, coin weight.

«مقاله پژوهشی»

بررسی اوضاع اقتصادی خراسان بزرگ در دوره حکومت شاه اسماعیل اول بر مبنای تغییرات وزن سکه‌ها (مطالعه موردی: سکه‌های موزه آستان قدس رضوی)

مهلا نجاریان طوسی^{۱*}، حسن هاشمی زرج‌آباد^۲، عابد تقوی^۳

چکیده

با توجه به اینکه سکه‌ها به‌عنوان وسیله‌ای برای تبادلات تجاری و اقتصادی در دسترس عموم قرار دارند، تحلیل و مقایسه آن‌ها می‌تواند به ما در درک بهتری از برخی ابهامات تاریخی در دوره حکومت شاه اسماعیل و نقش خراسان بزرگ به‌عنوان یکی از ایالت‌های مهم با پراکنش بالای ضرب‌خانه‌ها کمک کند. ضرب‌خانه‌ها که نمایانگر قدرت اقتصادی حکومت بودند، در شهرهایی با اهمیت اقتصادی، سیاسی، نظامی و راه‌های ارتباطی تأسیس می‌شدند و تغییرات سیاسی تأثیر مستقیمی در تعیین وزن سکه‌ها در یک ضرب‌خانه داشت. هدف اصلی این پژوهش، مطالعه وزن و قطر سکه‌ها و بررسی وضعیت اقتصادی در خراسان بزرگ است، چرا که میزان و مقدار سکه‌ها از نظر وزنی یکی از زمینه‌های ارزشمند مباحث اجتماعی اقتصادی است. این مقاله با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با استفاده از روش تاریخی و مطالعه سکه‌شناسی و بررسی ضرب‌خانه‌های خراسان، سعی در پاسخ به این سؤال را دارد که چه عواملی در تغییرات شدید وزن سکه‌ها در بازه زمانی ۹۱۶-۹۲۸ ق (۱۵۱۰-۱۵۲۲ م) دخیل بودند؟ نتایج پژوهش نشان می‌دهد که رویدادهای سیاسی و اقتصادی بر ضرب سکه تأثیرگذار بود و دولت با کاهش و افزایش وزن سکه‌ها، از تورم جلوگیری و توازن اقتصادی در امور تجاری برقرار می‌کرد.

واژه‌های کلیدی

خراسان بزرگ، سکه، شاه اسماعیل اول، موزه آستان قدس، وزن سکه.

۱. دانشجوی دکترای باستان‌شناسی اسلامی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابل‌سر، ایران.
۲. دانشیار باستان‌شناسی اسلامی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابل‌سر، ایران.
۳. استادیار باستان‌شناسی اسلامی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابل‌سر، ایران.

نویسنده مسئول:

مهلا نجاریان طوسی

رایانامه: najarian.toosi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۰

استناد به این مقاله:

نجاریان طوسی، مهلا؛ هاشمی زرج‌آباد، حسن و تقوی، عابد (۱۴۰۳). بررسی اوضاع اقتصادی خراسان بزرگ در دوره حکومت شاه اسماعیل اول بر مبنای تغییرات وزن سکه‌ها (مطالعه موردی: سکه‌های موزه آستان قدس رضوی). فصلنامه علمی پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران، ۱۲(۱)، ۱۳۸-۱۲۵.

(DOI:10.30473/lhst.2024.71053.2901)

مقدمه

سکه‌ها از لحاظ مطالعات تاریخ اقتصادی مأخذ مهمی هستند. خراسان بزرگ در طول حکومت شاه اسماعیل اول، تنش‌های سیاسی و اقتصادی زیادی را متحمل شد که تأثیر مستقیمی بر زندگی مردم عادی و وضعیت اقتصادی آن منطقه و وزن سکه‌های ضرب شده داشته است؛ بنابراین ضروری است با بررسی وزن سکه‌ها و وقایع تاریخی آن بازه زمانی و تحلیل و تطبیق آن با یکدیگر، وضعیت اقتصادی و سیاسی حاکم بر آن جامعه را بررسی کرد.

شاه اسماعیل در ابتدای حکومتش (۹۰۷ ق ۱۵۰۲م) با رسمیت بخشیدن به مذهب شیعه و برانداختن حکومت‌های ملوک‌الطوایفی دوران قبل، باعث ایجاد یک وحدت ملی و تشکیل حکومت یکپارچه شد. در واقع مذهب برای شاه اسماعیل، یک نیروی محرکه بود که از آن به عنوان ابزار سیاسی بهره‌مند شد (سیوری، ۱۳۹۱: ۱۹۳) و خراسان بزرگ به دلیل مسائل دینی و سیاسی و موقعیت استراتژیک آن که محل تلاقی جاده ابریشم با راه ادویه بود و حلقه اتصال کشورهای منطقه عمده قاره آسیا است؛ تصرف این منطقه برای حکومت شاه اسماعیل اهمیت چشمگیری داشت؛ پس از درگذشت سلطان حسین بایقرا، آخرین پادشاه تیموری که بر هرات و بخشی از خراسان سلطنت می‌کرد، شاه اسماعیل به راحتی توانست نواحی مزبور را ضمیمه قلمرو خود کند و این اتفاق باعث احیای دوباره ایالت باختر باستانی و هرات و بازگشت مرزهای کشور به دوران شاهنشاهی ساسانی شد (روملو، ۱۳۵۷: ۵۰؛ شکری، ۱۳۵۰: ۶۴) همچنین در این بازه زمانی برای مقابله از حملات مجدد ازبکان، با پرداخت انعام‌های زیاد قزلباشان را تشویق کرد تا در شهرهای خراسان ساکن شوند و اراضی خراسان را تحت عنوان تیول به آنان بخشید. مجموع این اقدامات باعث واکنش همسایگان سنی‌مذهب ایران، در شرق و غرب شد و اختلاف مذهبی صفویان با عثمانیان و ازبکان بدین‌گونه آغاز شد و تأثیر زیادی در اقتصاد و ضرب سکه در خراسان بزرگ داشت (دوغلان، ۱۳۸۴: ۳۶۷؛ اوزون چارسلی، ۱۳۸۸/۴: ۲۹۵)

در اواسط حکومت شاه اسماعیل، اختلافات دولت صفوی با دولت عثمانی شدت گرفت و با تحریم عثمانی و محاصره اقتصادی ایران دچار کمبود شمش‌های نقره برای ضرب سکه شد، چرا که بر مبنای سفرنامه شاردن، در ایران تمام پرداخت‌ها با سکه نقره انجام می‌گرفت (شاردن، ۱۳۳۶: ۳۷۵) و از آنجاکه تمامی سکه‌های طلا و نقره در ایران با فلز وارداتی ساخته می‌شدند، ایران تنها می‌توانست ذخیره فلز خود را با برقراری توازن پایدار در مازاد پرداخت‌ها حفظ کند؛ بنابراین قیمت و در دسترس بودن طلا

و نقره به طور طبیعی تا حد زیادی بسته به آهنگ تأمین آن‌ها از مرزهای شمالی و شمال غربی بود. این تأمین نیز به نوبه خود به شرایط سیاسی و اقتصادی در منطقه بستگی داشت که به گردش نقره در ایران کمک می‌کرد (Tucci, 1981:285) در این راستا مریدان حکومت صفوی در آناتولی به تجارت و انتقال لوازم جنگی، نقره و محصولات معدنی مانند آهن پرداختند (Akgündüz, 1991:3/167-171; Küçükdağ, 1995: 275-276)؛ اما بعد از شکست شاه اسماعیل از عثمانیان در جنگ چالدران از تقدس شاه اسماعیل در برابر قزلباشان کم شد و قزلباشان دیگر تمایلی به انتقال نقره به ایران نداشتند و شاه اسماعیل مجبور شد برای گردش رونق اقتصادی به تجار بیشتر از قزلباشان بها بدهد و منجر به مراودات سیاسی دربار و تجار در نواحی شرقی شد و در مسیر جاده ابریشم ضرابخانه‌های متعددی تأسیس شد و به نوعی در تلاش بود با ایجاد روابط پایدار با تجار، موانع اقتصادی را از بین ببرد. در مجموع این تنش‌های سیاسی تأثیر مستقیمی بر زندگی مردم عادی و وضعیت اقتصادی آن منطقه و وزن سکه‌های ضرب شده داشته است و از آنجایی که پراکنش بالای سکه و تغییرات وزنی سکه‌ها در یک ناحیه و تعداد زیاد ضرابخانه در آنجا، حاوی پیام‌های مهم اقتصادی و باستان‌شناسی است؛ سؤالی که در این پژوهش مطرح است این است که چه عواملی در تغییرات شدید وزن سکه‌ها در ضرابخانه‌های خراسان بزرگ در بازه زمانی ۹۱۶-۹۲۸ ق (۱۵۱۰-۱۵۲۲م) دخیل است؟

در نتیجه این مقاله با تکیه بر علم سکه‌شناسی سعی در بررسی این تأثیرات بر وزن سکه‌ها را دارد و جامعه آماری مورد پژوهش از گنجینه سکه موزه آستان قدس رضوی انتخاب شده است. دلیل این امر وجود پراکنش بالای سکه‌های شاه اسماعیل اول در موزه آستان قدس رضوی است؛ فراوانی سکه‌های شاه اسماعیل اول و مضامین آن‌ها در این موزه، منجر به ایجاد یک الگوی ثابت برای مطالعه آن‌ها شده است.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های انجام شده در زمینه تاریخ اقتصادی خراسان بزرگ شامل: کتاب «تغییرات اجتماعی - اقتصادی ایران عصر صفوی» تألیف (نویدی، ۱۳۸۶) جنبش‌های اجتماعی و تغییرات اقتصادی دوره صفویه را بررسی کرده است. کتاب «تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوران صفویه» تألیف (نویی و غفاری فرد، ۱۳۹۲) در فصل ۹ این کتاب، به مسائل

رضوی به منظور تطبیق اطلاعات تاریخی و سکه‌شناسی انجام شده است و تعداد ۸۵ نمونه از سکه‌های شاه اسماعیل اول ضرب خراسان بزرگ مورد مطالعه قرار گرفته است که وزن و قطر آن‌ها براساس تفکیک ضرب‌خانه‌ها در جدولی تعبیه شده است و با تطبیق میانگین به‌دست‌آمده از وزن سکه‌ها به تحلیل آن در هر ضرب‌خانه پرداخته شده است.

واحد اندازه‌گیری سکه در دوره حکومت شاه اسماعیل

در زمانی که فلز برای مبادله تجارت به کار برده شد، تجار و بزرگان قوم و یا دولت‌ها با نقش علامت مشخصی بر روی قطعه فلزات عیار و وزن آن را تعهد و تعیین نمودند. این امر منجر به نیاز به ترتیب معینی برای تقسیم اوزان و استفاده از وزنه‌ها برای توزین شد. (ملک‌زاده بیانی، ۱۳۷۰: ۱۷) به عبارتی دیگر، سکه و پول به عنوان نماد قدرت و استقلال حکومت، نه تنها در امور سیاسی بلکه در امور اقتصادی نیز نقش بسیار مهمی داشته‌اند. سکه‌ها به عنوان یکی از ارکان اصلی اقتصاد، نشان‌دهنده وضعیت اقتصادی حکومت بوده و جنس فلزی که برای ساخت یک سکه به کار رفته، معرف اوضاع اقتصادی و صحت عیار و بار آن، مبین میزان صداقت حکومت‌ها و معیاران است و تأثیر مستقیمی بر وضعیت اقتصادی کشور داشته است. دولت‌ها موظف به کنترل تورم در بازار از طریق تزریق مناسب و به موقع سکه‌ها با حجم و جنس مناسب هستند. (عقیلی، ۱۳۸۹: ۷) نظام پولی صفویه، که بعضاً تحت تأثیر دوره تیموری بود، بر پایه استفاده همزمان از فلزات گوناگون مانند طلا، نقره و مس برای ضرب سکه‌ها بود که نشان‌دهنده تنوع و پایداری اقتصادی در آن دوران می‌باشد.

تمام معاملات مالی در این دوران با سکه‌های نقره انجام می‌شد. طلا در بازار تجارت هیچ‌گونه ارزش ویژه‌ای نداشت و در مواقع خاص مانند جلوس به تخت سلطنت یا جشن نوروز با واحد پولی اشرافی ضرب می‌شد. واحد وزن عادی دو گونه بود: وزن عرفی و وزن قانونی (شرعی) و سکه‌های نقره با اندازه و وزن‌های مختلفی مانند عباسی، بیستی، شاهی و محمودی (محمودی) ضرب می‌شدند. شاهی (شکل ۳) کوچک‌ترین واحد از سکه نقره بود و به نیم‌شاهی (شکل ۱)، یک‌شاهی (شکل ۲) و محمودی (شکل ۴) تقسیم می‌شد؛ سکه محمودی که از دوران سلطان محمود غزنوی رواج یافته بود، معادل دوشاهی بود (شاردن، ۱۳۳۶: ۴ / ۳۸۴ تا ۳۷۵) پس از حمله مغول به ایران، واحد پول کشور تومان شد و در دوره صفویه، یک تومان برابر ده‌هزار دینار بود. واژه "دینار" از کلمه‌ای لاتین به نام "دیناریوس"

اقتصادی دوره صفویه پرداخته شده است و در پایان‌نامه «بررسی وضعیت اقتصادی خراسان در دوره صفویان» نوشته ناصر افصلی، نویسنده به تجارت و کالاهای تجاری صفویان در خراسان پرداخته است؛ همچنین در زمینه نظام ضرب سکه شاه اسماعیل اول و وضعیت اقتصادی آن دوره، پژوهش‌های زیادی انجام شده است که مهم‌ترین آنان به شرح ذیل است: کتاب «سکه‌های شاه اسماعیل صفوی» تألیف (مشیری، ۱۳۵۱) به بررسی تاریخچه کلی سکه و نحوه ضرب آن در ضرب‌خانه‌های این دوره پرداخته است. کتاب «راهنمای سکه‌های ضربی (چکشی)» تألیف (فرح‌بخش، ۱۳۸۵) در مورد سکه‌های دوره صفویه از لحاظ وزن، جنس، عبارات نقش شده به طور کامل توضیح داده است. کتاب «سکه‌های دوره صفویه» تألیف (قائینی، ۱۳۹۵) توضیحاتی در مورد زندگی شاهان صفوی و سکه‌های آن‌ها و اقتصاد حاکم بر دولت صفوی به صورت کلی توضیحاتی بیان شده است. در کتاب Checklist of Islamic Coins. Santa Rosa: Steven » Album Rare Coins. به معرفی سکه‌های صفوی پرداخته است و همچنین در مقاله «Worsening of the Safavid Coinage» (Matthee, 2001) به اهمیت سکه‌های دوره صفوی به عنوان یک منبع جهت بازسازی مسائل سیاسی و اقتصادی و تبیین دوره‌های تاریخی اشاره می‌کند و بیان می‌کند که طرح روی سکه‌ها می‌تواند اطلاعات زیادی در مورد ساختار سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، مذهبی و اجتماعی شهرها را نشان دهد. در پایان‌نامه «بررسی ضرب‌خانه‌های ایران در دوره صفوی» نوشته سید علی سید موسوی نویسنده به بررسی و فهرست کردن ضرب‌خانه‌های دوران صفویه پرداخته است و در نتایج حاصل از این پژوهش مشخص کرده در اوایل دوره صفویه ضرب‌خانه‌ها پراکنده بوده و در شهرهای مختلف به ضرب سکه می‌پرداختند؛ اما به مرور ضرب سکه فقط در ضرب‌خانه‌های خاصی انجام می‌شده و در واقع به یک ثبات رسیده است. اما به طور جامع به چرایی این مسئله نپرداخته است؛ بنابراین ضروری است با مطالعات سکه‌شناسی و تحلیل وزن سکه‌ها در ضرب‌خانه‌های خراسان بزرگ، وقایع اقتصادی این دوره را بازسازی کرد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش فوق با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با روش تاریخی بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای و بازدید عملی از موزه آستان قدس

شکل ۲. پشت و روی سکه یک شاهی شاه اسماعیل اول ضرب خراسان موجود در موزه آستان قدس رضوی

شماره موزه: س ۴۰۹ ر ۱۱۱

مشخصات پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله، حاشیه: علی، حسن، حسین، علی، محمد، جعفر، موسی، علی، محمد، علی، حسن، محمد
مشخصات روی سکه: السلطان العادل الكامل الهادی العبادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل الصفوی بهادرخان خلدالله ملکه و سلطانه ضرب نیمروز
محل ضرب: نیمروز، تاریخ ضرب: ندارد، نوع ضرب: چکشی، مبلغ اسمی: یک شاهی، واحد پولی: ۵۰ دینار، وزن: ۹/۲۳ گرم، قطر: ۳۰

شکل ۳. پشت و روی سکه شاهی شاه اسماعیل اول ضرب خراسان موجود در موزه آستان قدس رضوی

شماره موزه: س ۷۷۸ ر ۳۰

مشخصات پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله، حاشیه: محمد، علی، حسن، حسین، علی، محمد...
مشخصات روی سکه: السلطان العادل الهادی الوالی ابوالمظفر... اسمعیل بهادرخان الصفوی الحسینی خلدالله ملکه و سلطانه
محل ضرب: استرآباد، تاریخ ضرب: ۵۹۲۵ ه.ق، نوع ضرب: چکشی، مبلغ اسمی: شاهی، واحد پولی: ۵۰ دینار، وزن: ۹/۹۹ گرم، قطر: نامشخص

شکل ۴. پشت و روی سکه محمدی شاه اسماعیل اول ضرب خراسان موجود در موزه آستان قدس رضوی

شماره موزه: س ۶۷۳ ر ۱۶۴

مشخصات پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله، حاشیه: ناخوانا

گرفته شده است. ارزش‌های مختلف دینار در این دوره شامل: عباسی (معادل ۲۰۰ دینار یا چهار شاهی)، محمدی (معادل ۱۰۰ دینار یا نیم عباسی یا دوشاهی) (شکل ۴)، شاهی (معادل ۵۰ دینار) (شکل ۳، ۲) و سکه بیستی (معادل ۲۰ دینار) بودند؛ تا دوران سلطنت رضاشاه پهلوی، وزن سکه‌ها براساس معیار وزن ایرانی که همان نخود و مثقال بود، تعیین می‌شد. این سکه‌ها از نظر گرم و وزن یکسان نبودند؛ زیرا وزن آن‌ها در تمام دوران بر واحد نخود بود و فرایند قطع سکه‌ها به‌وسیله دست صورت می‌گرفت که باعث عدم دقت در تعیین وزن آن‌ها می‌شد. به طور کلی، در معاملات عمومی، معیار ۲۴ نخود برابر یک مثقال بود که برای اندازه‌گیری وزن سکه‌ها به کار می‌رفت. در دوران سلطنت شاه اسماعیل اول، واحد وزن یک تومان نقره ۴۰۰ مثقال بود که این واحد وزن به تدریج کاهش یافت و به یک چهلیم وزن سابق یعنی ۱۰ مثقال رسید. به عبارت دیگر، وزن سکه‌های نقره از سال ۹۰۸ تا ۹۲۳ ه.ق (۱۵۰۲ تا ۱۵۱۷ م) به واحد تومان ۴۰۰ مثقال؛ از سال ۹۲۳ تا ۹۲۷ ه.ق (۱۵۱۷ تا ۱۵۲۱ م) به واحد یک تومان به وزن ۲۲۵ مثقال؛ و از سال ۹۲۸ تا ۹۲۹ ه.ق (۱۵۲۲ تا ۱۵۲۳ م) به واحد یک تومان به وزن ۴۰۵۰ نخود تغییر کرد. این تغییرات و ارزش نقره بستگی به قیمت بین‌المللی نقره در آن بازه زمانی داشت (فرح بخش، ۱۳۸۵: ۱۲۶، ۷) به عنوان مثال، سکه با وزن ۱۸۴۳۰ گرم برابر است با ۴۰۰ مثقال یا یک تومان، و سکه با وزن ۹۰۲ گرم برابر است با یک شاهی (نمونه آن با وزن مشابه در موزه آستان قدس رضوی موجود است، شکل ۲). همچنین، سکه با وزن ۴۶ گرم برابر است با دو شاهی یا محمدی (نمونه آن با وزن مشابه در موزه آستان قدس رضوی موجود است، شکل ۴) (رابینو، ۱۳۵۳: ۱۰۲)

شکل ۱. پشت و روی سکه نیم‌شاهی شاه اسماعیل اول ضرب خراسان موجود در موزه آستان قدس رضوی

شماره موزه: س ۱۲۶ ر ۲۴۶

مشخصات پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله، حاشیه: اسامی معصومین [ع]
مشخصات روی سکه: السلطان العادل الكامل الهادی الوالی ابوالمظفر شاه اسمعیل الصفوی بهادرخان خلدالله ملکه و سلطانه ضرب تربت
محل ضرب: تربت، تاریخ ضرب: ندارد، نوع ضرب: چکشی، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن: ۴/۵۹ گرم، قطر: ۲۲/۸۰

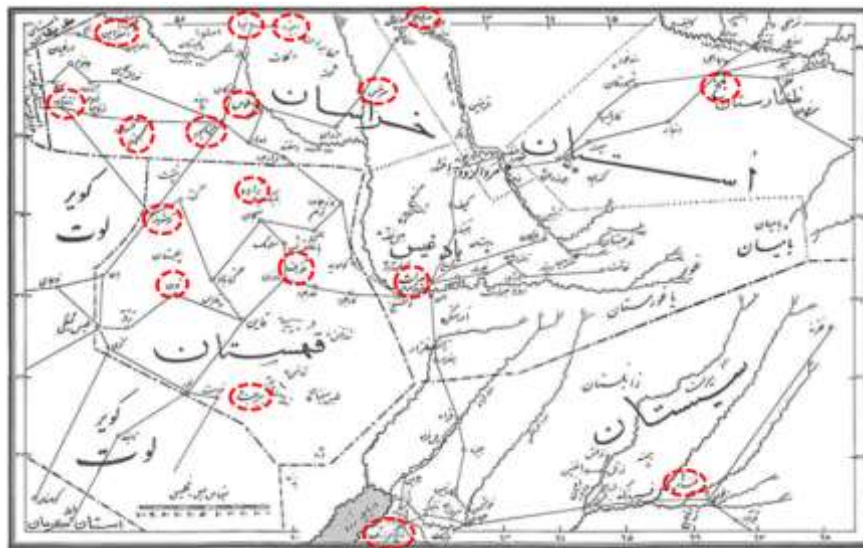
مشخصات روی سکه: السلطان العادل الهادی الكامل المظفر شاه (ضرب استرآباد)
اسماعيل (عدل...)
محل ضرب: استرآباد، تاریخ ضرب: ندارد، نوع ضرب: چکشی، مبلغ اسمی: محمدی،
واحد پولی: ۱۰۰ دینار، وزن: ۳/۸۵ گرم، قطر: ۱۹/۶۸

نمائیم، آنچه خواست ایزدی باشد همان خواهد شد» (نوائی، ۱۳۶۸: ۷۳).

مجموع اعتقادات و اقدامات شاه اسماعیل در خراسان منجر شد که سیاحان خارجی در سفرنامه‌های خود از آن به عنوان یکی از ایالت‌های ایران یاد کنند. چنانچه کمپفر در سفرنامه خود ذکر کرده است که خراسان در دوره صفوی یکی از پنج ایالت مهم کشور بود (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۵۸) و بر مبنای کتاب یاقوت حموی، شهرهای مهم خراسان، هرات، مرو، نیشابور است و شهرهای دیگر آن را بلخ، طالقان، نسا، ابیورد، سرخس و شهرهای زیر رود جیحون است (حموی، ۱۳۸۰: ۲۷۴) حکومت صفویه تقریباً در تمام شهرهای مهم ضرابخانه داشتند که نام شهری که در آنجا سکه به ضرب می‌رسیده معمولاً قید شده که نوشته «ضرب...» و در یکی دو مورد نیز «به بود» یا «عدل» به جای کلمه ضرب دیده شده (فرح‌بخش، ۱۳۸۵: ۴) در نتیجه، باتوجه به چیدمان ضرابخانه‌ها، می‌توان به قدرت و اهمیت یک شهر در یک بازه زمانی مشخص پی برد. در نواحی خراسان نیز، پراکنش بالای ضرابخانه وجود دارد که در شکل ۵ قابل ملاحظه است. بیشتر ضرابخانه‌ها در مسیر جاده ابریشم ایجاد شده‌اند و سکه‌های موجود در موزه آستان قدس ضرب این شهرها، مطابق جدول ۱ به لحاظ وزنی تفاوت زیادی دارند. به همین دلیل، بررسی کلی عواملی که بر وزن سکه‌ها اثر می‌گذارد، در دو بخش اوایل و اواسط حکومت شاه اسماعیل مورد بررسی قرار گرفته است.

اهمیت خراسان بزرگ در دوره شاه اسماعیل اول

آموزه‌های صوفیان طریقت باعث شد که شاه اسماعیل خراسان را ملک طلق خود می‌دانست و به خاطر امام هشتم شیعیان، علی بن موسی‌الرضا(ع) در نگهداری آن از حملات مجدد ازبکان، سعی بلیغ مبذول داشت (اسکندربیک ترکمان، ۱۳۸۹: ۱/ ۵۷) شاه اسماعیل و دیگر پادشاهان صفوی در مواقع بحرانی و هجوم دشمنان از کرامات توسل به امامان شیعه بهره‌مند می‌شدند و به بارگاه امام رضا (ع) در مشهد توجه ویژه‌ای داشتند و خود نیز به زیارت آنجا رفته و گاهی در مشهد اقامت می‌کردند و آن را به صورت کعبه عالم ایرانی درآوردند (کرزن، ۱۳۷۳: ۱/ ۲۱۳) چنانچه در سال ۹۱۳ ه.ق (۱۵۰۷ م) شاه اسماعیل در قسمتی از جواب فتح‌نامه شیبیک‌خان، به زیارت از حرم امام رضا (ع) اشاره می‌کند: «بعد از نوروز سلطانی بی قضای ربانی به طرف آستانه‌ی حضرت سلطان الجن و الانس، خاقان‌الاولیاء و برهان‌الاتقیاء الامام بالحق علی بن موسی‌الرضا علیه التحیه و الثنا متوجه خواهیم شد که ضریحی جهت روضه‌ی مقدسه به وزن هفتاد من به جواهر مکمل ساخته‌ایم که گرد قبر آن حضرت گیریم چون ما با رایات نصرت شعار به فتح و فیروزی و اقبال در مشهد مقدس نزول اجلال

شکل ۵. بازایی نقشه خراسان به‌منظور مشخص کردن پراکندگی سکه‌های ضرب خراسان بزرگ به نقل از کتاب لسترنج (لسترنج، ۱۳۷۷: ۳۷۷)

تغییرات اقتصادی در اوایل دوره حکومت شاه اسماعیل در خراسان (سال ۹۱۶ ه.ق) و تأثیرات آن در نظام ضرب سکه

با پیشینه اختلافات مذهبی بین ازبکان و حکومت صفویه، شییک خان در نامه‌ای به شاه اسماعیل او را از فرمانروایی منع کرده و وی را به جنگ فرا خوانده است. شاه اسماعیل در سال ۹۱۶ ق (۱۵۱۰م) از راه سلطانیه عازم ری شد و از آنجا به دامغان رسید. در آن زمان شییک‌خان در هرات بود و بعد از شنیدن خبر حرکت شاه اسماعیل به مرو گریخت و جنگ مرو شکل گرفت و شییک‌خان و تعداد زیادی از مردم مرو کشته شدند. (روملو، ۱۳۵۷: ۲ / ۱۴۸-۱۵۱؛ خواندمیر، ۱۳۵۳: ۴ / ۵۰۴-۵۰۷). این اقدام سیاسی تأثیر مستقیم بر ضرب سکه‌ها داشت؛ زیرا در آغاز حکومت صفوی، سکه‌های نقره با عیار بالا به ضرب می‌رسیدند، اما پس از جنگ مرو در سال ۹۱۶ قمری، به دلیل کاهش تجارت و رکود اقتصادی و همچنین بذل و بخشش زیاد شاه اسماعیل برای تشویق قزلباشان به جنگ با اوزبکان در نواحی شرقی، وزن سکه‌ها کاهش یافت. به طور مثال: ارزش انعامی که پس از طوی عظیمی که قبل از جنگ به قزلباشان داد، به اندازه کل موجودی خزانه‌اش (۲۳ هزار تومان رایج تبریز) برآورد شده است (تتوی و قزوینی، ۱۳۷۸: ۳۴۴). دستکاری در وزن یا کیفیت پول رایج ارزش ذخایر قابل توجه حکومت از پول نقد با کیفیت قدیمی را بالا می‌برد، پول رایج بیشتری را در دسترس قرار می‌داد که اجازه گردآوری درآمد بیشتر را می‌داد و جلوی خروج بیشتر پول رایج را می‌گرفت. اما این کار به بهای تورم و تغییر فاحش در مناسبات معاملاتی تمام می‌شد. در سال‌های ۹۲۴-۹۲۷ ق (۱۵۱۸-۱۵۲۱ م) در شرق ایران یک سکه معیار نقره از ۱ تومان برابر با ۱۴۰۰ نخود پذیرفته شد. احتمالاً رواج دیرنگام این وزن بالاتر به خاطر افزایش وزن سکه‌های شیبانیان در آسیای مرکزی در سال ۹۱۳ ق (۱۵۰۷م) بود که سیاستی بود که در سال ۹۲۴ ق (۱۵۱۸م) آن را ترک کردند. سیاست کاهش وزن شیبانیان در آن سال منجر به تعدیل وزن دیگری در جهت کاهش در معیار نقره در شرق ایران براساس ۱ تومان برابر ۹۶۰۰ نخود شد که تنها برای دو سال در طی سال‌های ۹۲۸-۹۲۷ ق (۱۵۲۱-۱۵۲۲م) دوام داشت، از آن پس تا سال ۹۳۱ ق (۱۵۲۵م) شرق همان سکه معیار نقره غرب ایران (۱ تومان برابر ۸۰۰۰ نخود) را داشت که تا سال ۹۳۷ ق (۱۵۳۱م) در آنجا کاربرد داشت و دست‌کم سه معیار وزنی متفاوت به طور همزمان در بخش‌های مختلف قلمرو پادشاهی نگه داشته

شده بودند. (تنها در ضرب سکه نقره) افزون بر سکه شاهی معیار که در غرب استفاده می‌شد، دو ضرب سکه عمده وجود داشتند. نخستین مورد ادامه وجود یک‌شاهی جداگانه برای منطقه شرقی شامل خراسان، قهستان، سیستان و استرآباد بود که تا سال ۹۷۴ ق (۱۵۶۸م) برقرار بود (مته، فلور و کلاوسون، ۱۳۹۶: ۵۴-۱۴۵). با تنزل وزن عیار، به تدریج ارزش پول نقصان یافت و موجب رواج مسکوکات ناسره و کم‌ارزشی شد (راوندی، ۱۳۶۴: ۵ / ۴۷۴) (شکل ۶).

همچنین بعد از شکست ازبکان، شاه اسماعیل درصدد برآمد تا سپاه کافی گردآوری کند، اما توان پرداخت حقوق چنین سپاهی را نداشت و به ناچار اراضی وسیعی که در اختیارش بود به سرکردگان سپاه واگذار کرد؛ به این معنی که آنان ابتدا به نام رؤسای لشکر برات نوشتند تا مواجیشان از محل مالیات ارضی پرداخته شود. سپس زمین‌هایی که بروات برعهده آنان بود به تیول دادند (لمبتون، ۱۳۶۴: ۲۱۳). اراضی که شاه به سران قبایل چادرشین می‌داد عناوین مختلف داشت: یورت (مغولی)، اجاق‌لیق (ترکی)، جاومقام (فارسی - عربی). این گونه هدایا به برخی از امیران و سران لشکری چادرشین نیز داده می‌شد (پیگولوسکایا و همکاران، ۱۳۵۳: ۴۷۹) و دریافت مالیات این اراضی به عهده سران قزلباش بود. حاکم ایالت بخشی از مالیات را به عنوان حقوق و مواجب برای خود برمی‌داشت و بخشی دیگر را صرف پرداخت حقوق سربازان قبیله‌ای تحت فرمان خویش می‌کرد در نتیجه دهقانان و پیشه‌وران، بدون این که به هیچ‌گونه تسهیلات عمده‌ای مجهز شوند تا بتوانند میزان تولید خود را افزایش دهند مورد استثمار قرار گرفتند (نوبدی، ۱۳۸۶: ۶۹-۵۰).

طبقه اشراف و مالکان بزرگ که به دربار متصل بودند، به هر آنچه خواسته بودند رسیدند و به صورت عوامل تعیین‌کننده حیات اقتصادی کشور درآمدند. این درحالی بود که طبقات وسیعی از اهالی کشور در شرایط سخت و فقر کامل به سر می‌بردند. فهرست طویل مالیات‌ها و مال‌الاجاره‌های آن زمان به وضوح نشان می‌دهد که رعایای شاه اسماعیل چه بار سنگینی را بر دوش داشتند (رویمر، ۱۳۸۰: ۳۰۶-۳۰۷).

باتوجه به موارد مطرح شده، مشاهده می‌شود که افزایش تورم در منطقه خراسان در بازه زمانی مشخص، ناشی از کاهش وزن سکه‌ها در این منطقه است که در نمودار ۱ قابل مشاهده است. براساس اطلاعات موجود در نمودار ۱، می‌توان نتیجه گرفت که سکه‌های ضربخانه‌های نیشابور، ترشیز، ابیورد، اسفراین، تربت،

خارجی پس از پرداخت حق‌العمل ضراب‌خانه سود زیادی می‌بردند (پول ایران در دوره صفویه و افشاری، ۱۳۷۹: ۳۳-۳۱). به دلیل اختلافات عثمانیان با ایران، مسئولان امپراتوری عثمانی محدودیت‌هایی را وضع کرده و گاهی ممنوعیت کامل بر صدور فلزات قیمتی و سکه به سمت مرزهای ایران اعمال کردند. (Sahillioğlu, 1999: 76). سیاستی که شاه اسماعیل در این بازه زمانی اتخاذ کرد این بود که از مردم حق‌الضرب دریافت کند و مریدان با آوردن وسایل نقره از افزایش این تورم جلوگیری کنند اما بعد از جنگ چالدران و شکست شاه اسماعیل، مریدان دیگر ناامید شدند و نقره کمتری به ایران وارد شد که اقتصاد آسیب دید. در نتیجه شاه اسماعیل مجبور شد با تجار شرقی وارد مرادوات سیاسی شود و با توزیع مناسب سکه از شورش مردم جلوگیری کند. در شرق تجارت زمینی در مسیر جاده ابریشم با هندوستان بود و بخشی از کمبود نقره ایران با ورود سکه‌های خارجی جبران می‌شد؛ بنابراین شاه اسماعیل با تقویت امنیت مسیر جاده ابریشم و بها دادن به تجار باعث رونق تجاری مجدد در حکومت و افزایش تولیدات کالا و رونق بازارهای داخلی و صنعتی شدن شهرهایی که در مسیر جاده ابریشم قرار داشتند شد. مطابق شکل ۸، موقعیت جغرافیایی ایالت خراسان و قرار گرفتن بر سر راه‌های ارتباطی آسیایی شرقی (هند و چین) و اروپا بازرگانی را به عنوان یکی از حرفه‌های اصلی ساکنان این سرزمین درآورده بود. در مورد مسیر جاده ابریشم از خراسان در کتاب لسترنج بیان شده است که این راه از نیشابور دوشاخه می‌شود «راه شمالی یعنی راه کاروانی از بسطام به جاجرم می‌رفت و جلگه جوین را طی کرده از آزادوار می‌گذشت و به نیشابور می‌رسید. راه جنوبی که کوتاه‌تر از راه شمالی بود و راه چاپاری بود که به نیشابور منتهی می‌شد. اما راه اصلی همچنان به طرف شرق سیر می‌کرد و از سبزوار گذشته و به نیشابور می‌رسید. این مسیر به دوشاخه تقسیم می‌شود و پس از عبور از سرخس به مرو و در نهایت به هرات می‌رفت.» (لسترنج، ۱۳۷۷: ۴۵۸-۴۵۷). غالب شهرهای خراسان مرکز مهم تجارتی بوده و در آن‌ها انواع و اقسام کالاها خرید و فروش می‌شود (اولثاریوس، ۱۳۶۹: ۲/۵۹۷). تجارت ابریشم خام با اهمیت‌ترین و پر استفاده‌ترین تجارت‌ها بود و ابریشم خام از تمام نقاط پادشاهی صفویه بدین شهر می‌رسید (تطیلی، آنتونیوترو و ممبره، ۱۳۹۳: ۳۷۷). با توجه به امنیت نسبی که در اقتصاد ایران به وجود آمد پیشرفت چشمگیری در حوزه‌های کشاورزی و زندگی شهری مشاهده می‌شود. افزایش قابل توجه تولیدات کالایی، توسعه روابط

سرخس و استرآباد به ترتیب دارای کمترین وزن هستند و سکه‌های ضرابخانه استرآباد، اسفراین، نیشابور، سرخس، سبزوار، تربت و تون به ترتیب دارای کمترین قطر هستند. همچنین در ضرابخانه‌های ابیورد و ترشیز، قطر سکه‌ها زیاد و وزن کم است که این نشانگر روند تدریجی کاهش وزن سکه‌ها در منطقه خراسان بزرگ است. به علاوه، در شهرهایی همچون استرآباد، اسفراین، نیشابور، سرخس و تربت، وزن سکه‌ها و قطر آن‌ها کم است که نشانگر رواج سکه‌های ناسره و کیفیت پایین و روند تدریجی ایجاد تورم در این مناطق می‌باشد.

شکل ۶. سکه شاه اسماعیل اول ضرب خراسان با کمترین وزن موجود در موزه آستان قدس رضوی

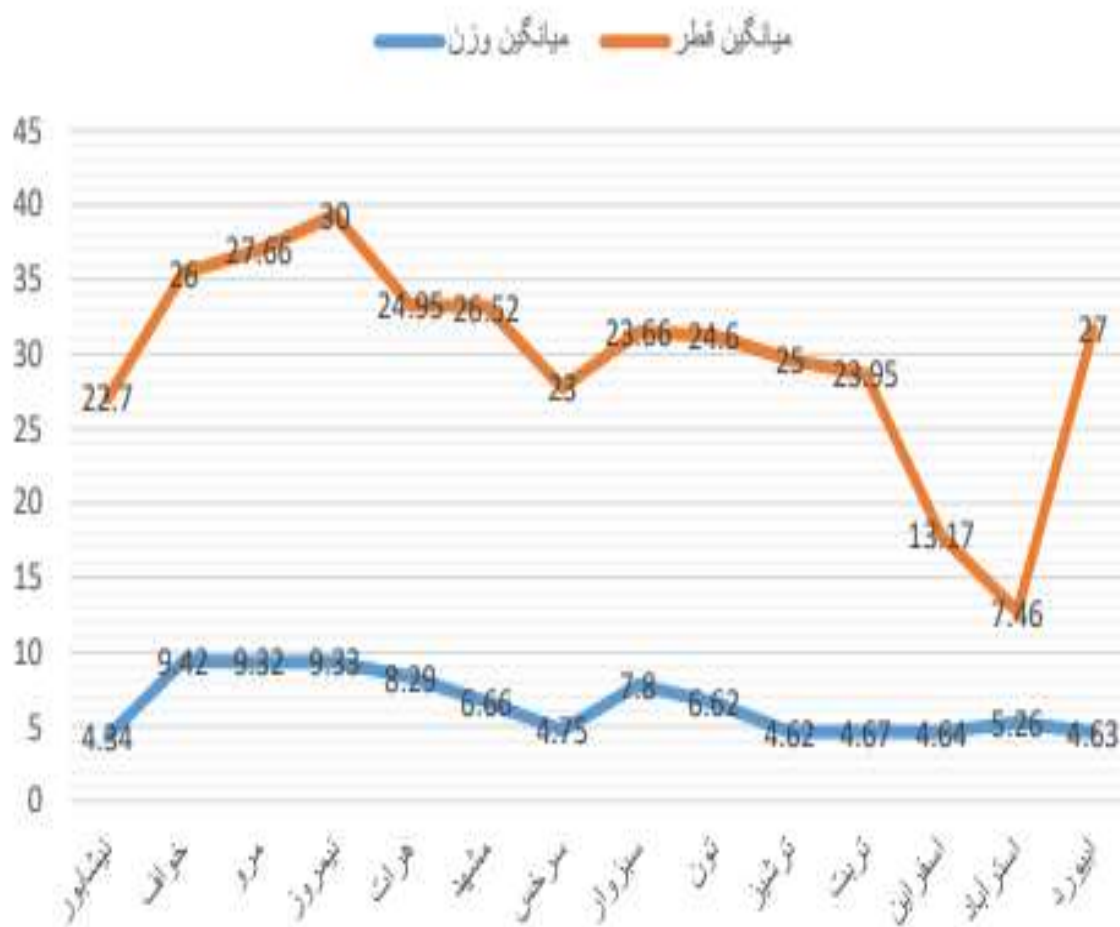
شماره موزه: س ۷۱ ر ۱۰۹
 مشخصات روی سکه: السلطان العادل الهادی ضرب استرآباد شاه اسمعیل خلدالله ملکه تعالی؟
 مشخصات پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله، حاشیه: حسین، علی، محمد، جعفر...
 محل ضرب: استرآباد، تاریخ ضرب: نقص؟ ۹۴، نوع ضرب: چکشی، مبلغ اسمی: یک شاهی، واحد پولی: ۵۰ دینار، وزن: ۲/۸۸ گرم، قطر: ۲۳/۲۸

تغییرات اقتصادی در اواسط و اواخر دوره حکومت شاه اسماعیل در خراسان (سال ۹۲۲ تا ۹۲۸ ه.ق) و تأثیرات آن در نظام ضرب سکه

در قرن شانزدهم/ دهم هجری، بیشترین شمش از قلمروی عثمانی به ایران وارد می‌شد. گرچه که در ایران معادن طلا و نقره نیز وجود داشت، ولی استخراج نمی‌شد. چون هزینه استخراج یک مثقال نقره و طلا از قیمت آن‌ها در بازار بیشتر بود و کلیه کسانی که وارد خاک ایران می‌شدند موظف بودند که در ایروان یا تبریز که ضراب‌خانه شاهی در آنجاها وجود داشت، هر قدر پول نقره داشته باشند، اظهار کنند تا اسم شاه بر آن‌ها ضرب شود. از طرفی دیگر؛ عایدات خزانه دولت از سکه ناچیز بود، اما هزینه‌های تحمیلی سکه بسیار بود و به همین دلیل، قاچاق سکه‌های خارجی به داخل مملکت صرف داشت و حتی واردکنندگان سکه‌های

هرات، نیمروز، مرو، خاف به لحاظ اوزان از وضعیت مطلوبی برخوردارند که این شهرها از مناطق مهم تجاری هستند و نشانگر رواج تجارت در جاده ابریشم و ورود سکه‌های خارجی و نقره به ایران و در نهایت کنترل وزن و قطر سکه‌ها در این مناطق است. در واقع تبدیل برخی از شهرها به مراکز تجاری، به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص آن‌ها و براساس اهداف سیاسی شاه اسماعیل برای دفع ازبکان و دور زدن تحریم‌های دولت عثمانی، در خراسان بزرگ صورت گرفته است. با توجه به توسعه‌ای که در اواسط دوران سلطنت شاه اسماعیل اول رخ داد، مملکت ایران به‌گونه‌ای گسترش یافت که در دوران‌های بعدی به این اندازه رشد نکرد.

کالا-پولی و بازرگانی، به ویژه بازرگانی خارجی، و اهمیت بیشتر شهرها به عنوان مراکز تجارت و تولیدات صنعتی، باعث گسترش بازار داخلی شد. افزایش درآمد طبقه متوسط، پایه‌های حکومتی شاه اسماعیل را در این دوره تاریخی حفظ کرده و منجر به افزایش وزن سکه‌ها برای تسهیل تجارت در این ناحیه شده است. (شکل ۷ نمونه مشابه از سکه‌هایی با وزن بالا ضرب خراسان) افزایش تجارت در مسیر جاده ابریشم، شمش‌های نقره و مسکوکات بیشتری را به مرزهای ایران آورده است. براساس نمودار ۱ سکه‌های ضرب خاف، نیمروز، مرو، هرات، سبزوار، مشهد، تون به ترتیب دارای بیشترین وزن است و سکه‌های ضرب نیمروز، مرو، ابیورد، مشهد، خاف، ترشیز، هرات به ترتیب دارای بیشترین قطر است و سکه‌های ضرب شهرهایی مثل مشهد،

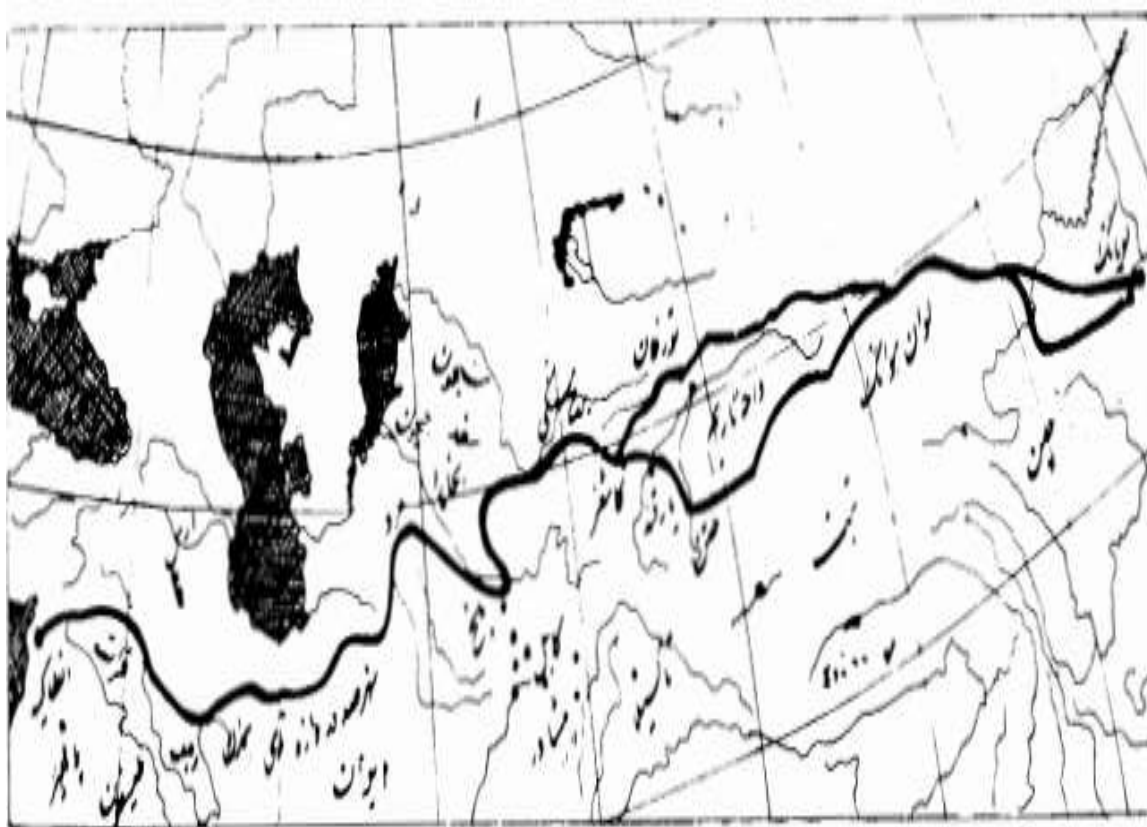

نمودار ۱. مقایسه میانگین وزن و قطر سکه‌های مورد مطالعه براساس ضرب‌خانه

شکل ۷. سکه شاه اسماعیل اول ضرب خراسان با بیشترین وزن موجود در موزه آستان قدس رضوی

شماره موزه: س ۶۷۳ ر ۱۶۸
 مشخصات روی سکه: السلطان... الوالی... المظفر اسمعیل الصفوی خلدالله
 ملکه و سلطانه (در مرکز: ضرب استرآباد)
 مشخصات پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله، حاشیه:
 موسی... محمد، حسن...
 محل ضرب: استرآباد، تاریخ ضرب: ندارد، نوع ضرب: چکشی، مبلغ اسمی:
 یک شاهی، واحد پولی: ۵۰ دینار، وزن: ۱۰ گرم، قطر: ۲۵/۵۴

شکل ۸. نقشه راه ابریشم - (پیرنیا و افسر، ۱۳۵۰: ۸۴)

جدول ۱. تحلیل وزن و قطر سکه‌های شاه اسماعیل اول در موزه آستان قدس رضوی بر مبنای ضرابخانه

محل ضرب	مجموع کل	شماره موزه‌ای	مبلغ اسمی	وزن gr	میانگین وزن	قطر	میانگین قطر
ایبورد	۱	س ۳۱،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۶۳	۴/۶۳	۲۷	۲۷
ترشیز	۱	س ۲۹،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۶۲	۴/۶۲	۲۵	۲۵
سرخس	۱	س ۶۰،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۷۵	۴/۷۵	۲۳	۲۳
خاف	۱	س ۱۶۰،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۴۲	۹/۴۲	۲۶	۲۶
نیمروز	۱	س ۱۱۱،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۳۳	۹/۳۳	۳۰	۳۰
اسفراین	۲	س ۲۴۵،۱۲۶	نیم‌شاهی	۴/۶۹	۴/۶۴	۲۶/۳۴	۱۳/۱۷
		س ۳،۸۹۰	نیم‌شاهی	۴/۶	-	-	-
نیشابور	۲	س ۲۱،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۵۶	۴/۳۴	۲۲	۲۲/۷۰
		س ۲۴۴،۱۲۶	نیم‌شاهی	۴/۱۲	۲۳/۴۱	-	-
سبزوار	۳	س ۲۸،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۶۲	۷/۸۰	۲۱	۲۳/۶۶
		س ۱۲۹،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۳۶	-	۲۵	-
		س ۱۶۹،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۴۴	-	۲۵	-
مرو	۳	س ۹۵،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۲۸	۹/۳۲	۲۹	۲۷/۶۶
		س ۱۰۹،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۳۳	-	۲۷	-
		س ۱۳۸،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۳۷	-	۲۷	-
تربت	۴	س ۲۴۶،۱۲۶	نیم‌شاهی	۴/۵۹	۴/۶۷	۲۲/۸۰	۲۳/۹۵
		س ۲۶،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۶۰	-	۲۳	-
		س ۵۳،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۷۲	-	۲۶	-
		س ۶۴،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۷۸	-	۲۴	-
تون	۵	س ۲۰،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۵۴	۶/۶۲	۲۳	۲۴/۶
		س ۴۱،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۹۷	-	۲۵	-
		س ۵۸،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۷۴	-	۲۲	-
		س ۱۴۴،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۳۸	-	۲۷	-
		س ۱۷۹،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۴۷	-	۲۶	-
مشهد	۵	س ۲۶،۴۶	یک‌شاهی	۵/۰۵	۶/۶۶	۲۹/۶۱	۲۶/۵۲
		س ۴۲،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۶۷	-	۲۷	-
		س ۴۵،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۶۸	-	۲۲	-
		س ۱۶۳،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۴۳	-	۲۷	-
		س ۱۸۰،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۴۷	-	۲۷	-
هرات	۱۷	س ۱۲،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۷۸	۸/۲۹	۲۲	۲۴/۹۵
		س ۱۳،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۸۰	-	۲۴	-
		س ۶۵،۴۰۹	نیم‌شاهی	۴/۷۸	-	۲۵	-
		س ۷۶،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۳۲	-	۲۵	-
		س ۷۷،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۴۳	-	۲۸	-
		س ۷۸،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۴۴	-	۲۷	-
		س ۷۹،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۴۸	-	۲۷	-
		س ۸۰،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۵۳	-	۲۷	-
		س ۸۱،۴۰۹	یک‌شاهی	۹/۶۰	-	۳۰	-

۲۷	۹/۳۴	یک‌شاهی	س ۱۱۵,۴۰۹			
۲۶	۹/۳۷	یک‌شاهی	س ۱۳۷,۴۰۹			
۲۸	۹/۳۸	یک‌شاهی	س ۱۴۵,۴۰۹			
۳۰	۹/۶۱	یک‌شاهی	س ۱۸۴,۴۰۹			
۲۴/۹۰	۳/۸۲	نیم‌شاهی	س ۱,۵۴۶			
۲۶/۱۷	۹/۰۳	یک‌شاهی	س ۱۲۵,۶۶۹			
۲۷/۱۰	۹/۵۸	یک‌شاهی	س ۱۶۷,۶۷۳			
-	۹/۸۰	یک‌شاهی	س ۱۳۸,۱۱۰۷			
۷/۴۶	۲۳/۲۷	۵/۲۶	۳/۹۱	یک‌شاهی	س ۲۵,۴۶	۳۹
	۲۰/۴۲		۳/۹۰	یک‌شاهی	س ۸,۵۲	
	۲۱/۷۰		۳/۹۶	یک‌شاهی	س ۱۰۸,۵۶	
	۲۰/۸۷		۳/۹۴	نیم‌شاهی	س ۳۳,۶۳	
	۲۳/۲۸		۳/۸۸	یک‌شاهی	س ۱۰۹,۷۱	
	۱۸/۲۱		۵/۴۶	یک‌شاهی	س ۲۴۹,۱۲۶	
	۲۲		۴/۶۱	نیم‌شاهی	س ۱۵,۴۰۹	
	۲۳		۴/۶۲	نیم‌شاهی	س ۱۶,۴۰۹	
	۲۲		۴/۶۳	نیم‌شاهی	س ۱۷,۴۰۹	
	۲۵		۴/۶۵	نیم‌شاهی	س ۱۸,۴۰۹	
	۲۶		۹/۳۰	یک‌شاهی	س ۸۶,۴۰۹	
	-		۹/۲۸	یک‌شاهی	س ۱۲,۵۸۴	
	۱۹/۶۸		۳/۸۵	محمدی	س ۱۶۴,۶۷۳	
	۲۵/۵۴		۱۰	یک‌شاهی	س ۱۶۸,۶۷۳	
	-		۳/۷۶	نیم‌شاهی	س ۶,۷۷۸	
	-		۴/۴۳	نیم‌شاهی	س ۷,۷۷۸	
	-		۴/۴۷	نیم‌شاهی	س ۸,۷۷۸	
	-		۴/۴۹	نیم‌شاهی	س ۹,۷۷۸	
	-		۴/۵۱	نیم‌شاهی	س ۱۰,۷۷۸	
	-		۴/۵۳	نیم‌شاهی	س ۱۱,۷۷۸	
	-		۴/۵۳	نیم‌شاهی	س ۱۲,۷۷۸	
	-		۴/۵۴	نیم‌شاهی	س ۱۳,۷۷۸	
	-		۴/۵۵	شاهی	س ۱۴,۷۷۸	
	-		۴/۵۶	نیم‌شاهی	س ۱۵,۷۷۸	
	-		۴/۵۷	نیم‌شاهی	س ۱۶,۷۷۸	
	-		۴/۵۷	نیم‌شاهی	س ۱۷,۷۷۸	
	-		۴/۵۷	نیم‌شاهی	س ۱۸,۷۷۸	
	-		۴/۵۷	نیم‌شاهی	س ۱۹,۷۷۸	
	-		۴/۵۸	نیم‌شاهی	س ۲۰,۷۷۸	
	-		۴/۵۹	نیم‌شاهی	س ۲۱,۷۷۸	
	-		۴/۵۹	نیم‌شاهی	س ۲۲,۷۷۸	
	-		۴/۶۰	نیم‌شاهی	س ۲۳,۷۷۸	

استرآباد

س۲۴,۷۷۸	نیم‌شاهی	۴/۶۲	-
س۲۵,۷۷۸	نیم‌شاهی	۴/۶۵	-
س۲۶,۷۷۸	نیم‌شاهی	۴/۷۰	-
س۲۷,۷۷۸	نیم‌شاهی	۴/۷۰	-
س۲۸,۷۷۸	شاهی	۹/۸۳	-
س۲۹,۷۷۸	شاهی	۹/۸۹	-
س۳۰,۷۷۸	شاهی	۹/۹۹	-

نتیجه‌گیری

باتوجه به مطالعات سکه‌شناسی، ناحیه خراسان بزرگ در بازه زمانی ۹۱۶-۹۲۸ ه.ق (۱۵۱۰-۱۵۲۲م) در دوره حکومت شاه اسماعیل اول یکی از ایالت‌های بسیار مهم ایران به لحاظ اقتصادی است. براساس جامعه آماری موزه آستان قدس رضوی، تغییرات شدید وزنی از ۳ گرم تا ۹ گرم در سکه‌های شاه اسماعیل ضرب خراسان مشاهده می‌شود که نشان‌دهنده وقوع تحولات اقتصادی در این دوره است. این تغییرات وزنی در سال‌های مختلف به تفکیک ضرب‌خانه در جدول ۱ و نمودار ۱ قابل مشاهده است که با بررسی آن می‌توان به وضعیت اقتصادی اوایل و اواسط حکومت شاه اسماعیل اول پی برد که به شرح زیر است:

در سال ۹۱۶ ه.ق (۱۵۱۰م) وزن سکه‌ها به طور تقریبی از ۴ تا ۹ گرم متغیر است که با مطالعات تاریخی انجام شده می‌توان توجیهی برای آن ارائه داد؛ در سال‌های اولیه حکومت شاه اسماعیل در خراسان به علت جنگ با ازبکان و کاهش تجارت، از وزن سکه‌ها کاسته شده است و منجر به رواج سکه‌های ناسره در برخی از مناطق خراسان بزرگ شد و تورم در این ناحیه افزایش یافت اما در اواخر همان سال، شاه اسماعیل با واگذاری زمین‌هایی تحت عنوان تیول به سران قزلباش سعی در تشویق قزلباشان و برقراری امنیت در این منطقه را داشت؛ با افزایش امنیت و رونق مجدد تجارت وزن سکه‌ها افزایش یافت. در نتیجه افزایش وزنی سکه در این سال بر مبنای اعلام اقتدار و سیاست شاه اسماعیل بوده است.

همچنین در سال ۹۲۲ تا ۹۲۵ ه.ق (۱۵۱۶ تا ۱۵۱۹م) یعنی در اواسط حکومت شاه اسماعیل، سکه‌هایی با وزن ۴ تا ۹ گرم ثبت شده و این تغییرات وزنی را بر پایه‌ی مطالعات تاریخی می‌توان این‌طور بیان کرد که: در آن سال‌ها دولت عثمانی از ورود شمش‌های نقره از مرزهای غربی به ایران جلوگیری کرد و نقره موردنظر توسط مریدان شاه اسماعیل با ورود اشیاء نقره‌ای تأمین می‌شد پس بنابراین در ابتدا مجدد از وزن سکه‌ها کاسته شده و در ادامه با فعالیت مریدان شاه اسماعیل دوباره به وزن ثابت خود بازگشتند. از طرفی شاه اسماعیل به

تجارت زمینی در مسیر راه ابریشم در شرق ایران و ورود پول‌های نقره از مرزهای شرقی پرداخت تا توازن وزن سکه‌ها برقرار باشد و مطابق جدول ۱ و نمودار ۱ افزایش زیاد وزن و قطر سکه در ضرب‌خانه‌های مسیر جاده ابریشم بازتابی از رونق اقتصادی در این بازه زمانی است و سکه‌های ضرب شده از کیفیت مناسبی برخوردارند و به لحاظ وزنی تفاوت زیادی با سکه‌های ضرب اوایل حکومت در ناحیه خراسان دارد.

در انتها، مطابق جامعه آماری در سال ۹۲۸ ه.ق یعنی در اواخر حکومت شاه اسماعیل نیز سکه‌ای با وزن ۴ گرم ثبت شده است که نشانگر کاهش مجدد وزن سکه‌ها در این منطقه است و با مطالعات تاریخی می‌توان این فرضیه را اثبات کرد چراکه در این سال‌ها، بعد از جنگ چالدران و شکست حکومت شاه اسماعیل، از تقدس‌گرایی شاه اسماعیل کم شد و قزلباشان همچون اوایل حکومت اعتماد نداشتند و امنیت مرزهای شرقی کاهش یافت و حکومت‌های اطراف در شرق، تمایلی به تجارت با ایران نداشتند، در نتیجه از وزن سکه‌ها کاسته شده است و خراسان دچار رکود اقتصادی شد.

منابع

- اسکندربیک ترکمان، (۱۳۸۹)، *تاریخ عالم آرای عباسی*، ج ۱، تصحیح ایرج افشار، تهران: امیرکبیر.
- اوزون چارسل، اسماعیل حقی، (۱۳۸۸)، *تاریخ عثمانی*، ج ۴، ترجمه وهاب ولی، تهران: پژوهشگاه علوم‌انسانی و مطالعات فرهنگی.
- اولثاریوس، آدام، (۱۳۶۹)، *سفرنامه آدام اولثاریوس*، ج ۲، ترجمه: حسین کردیچه، بی‌جا: شرکت کتاب برای همه.
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم، (۱۳۷۸)، *سیاست و اقتصاد عصر صفوی*، تهران: صفی‌علیشاه.
- پول ایران در دوره صفویه و افشاری: بخش پنجم، (۱۳۷۹)، *نشریه بانک و اقتصاد*، ۸، ۳۳-۳۰.
- پیرنیا، محمدکریم و افسر، کرامت الله، (۱۳۵۰)، *راه و رباط*، تهران: انتشارات سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران.

شکری، یدالله، (۱۳۵۰)، *عالم‌آرای صفوی*، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

عقیلی، عبدالله، (۱۳۸۹)، *پول و سکه*، تنظیم و بازبینی: علی بهرامیان، تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی (مرکز پژوهش‌های ایرانی و اسلامی).

فرح‌بخش، هوشنگ، (۱۳۸۵)، *راهنمای سکه‌های ضربی (چکشی) ایران*، تهران: نشر فرح‌بخش.

قائینی، فرزانه، (۱۳۹۵)، *سکه‌های دوره صفویه (سکه‌شناسی)*، تهران: انتشارات پازینه.

کرزن، جرج، (۱۳۷۳)، *ایران و قضیه ایران*، ج ۱، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

کمپفر، انگلبرت، (۱۳۶۳)، *سفرنامه کمپفر*، ترجمه کیکاووس جهان‌داری، تهران: انتشارات خوارزمی.

لسترنج، گی، (۱۳۷۷)، *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی*، ترجمه محمود عرفان، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

لمبتون، آن کاترین سوینفورد، (۱۳۶۴)، *مالک و زارع در ایران*، ترجمه منوچهر امیری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

مته، رودی، فلور، ویلم و کلاوسون، پاتریک، (۱۳۹۶)، *تاریخ پولی ایران از صفویه تا قاجاریه*، ترجمه دکتر جواد عباسی، تهران: انتشارات نامک.

مشیری، محمد، (۱۳۵۱)، *سکه‌های شاه اسماعیل اول*، تهران: گوتنبرک.

ملک‌زاده بیانی، (۱۳۷۰)، *تاریخ سکه از قدیم‌ترین ازمه تا دوره ساسانیان*، ج ۱ و ۲، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

نوایی، عبدالحسین و غفاری فرد، عباس‌قلی، (۱۳۹۲)، *تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوران صفویه*، تهران: انتشارات سمت.

نوائی، عبدالحسین، (۱۳۶۸)، *شاه اسمعیل صفوی مجموعه اسناد و مکاتبات تاریخی*، تهران: انتشارات ارغوان.

نویدی، داریوش، (۱۳۸۶)، *تغییرات اجتماعی-اقتصادی در ایران عصر صفوی (قرن شانزدهم و هفدهم میلادی)*، ترجمه هاشم آقاجری، تهران: نشر نی.

پیگولوسکایا، ن. و، یاکوبوسکی، آ. یو، پتروشفسکی، ای. پ، بلنیتسکی، آ. م و استرویوا، ل. و. (۱۳۵۳)، *تاریخ ایران (از دوران باستان تا پایان سده هجدهم میلادی)*، ترجمه: کریم کشاورز، تهران: انتشارات پیام

تنوی، قاضی احمد و قزوینی، آصف خان، (۱۳۷۸)، *تاریخ الفی*، به کوشش سید علی آل داود، تهران: فکر روز-کلبه.

تطیلی، رابی بنیامین؛ آنتونیو تنررو، میگل ممبره، (۱۳۹۳)، *سه سفرنامه: رابی بنیامین تطیلی، آنتونیو تنررو، میگل ممبره (از زمان سلطان سنجر و اوایل صفویه) با دو شرح درباره سفرنامه‌های اسپانیولی، پرتغالی و ایتالیایی*، ترجمه و تحقیق: حسن جواد و ویلم فلور، تهران: انتشارات دکتر محمود افشار.

حموی، یاقوت بن عبدالله، (۱۳۸۰)، *معجم البلدان*، ترجمه علی نقی منزوی، تهران: سازمان میراث فرهنگی.

خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین حسینی، (۱۳۵۳)، *تاریخ حبیب‌السیر فی اخبار افراد بشر*، زیر نظر دکتر دبیرسیاقی، ج ۴، تهران: خیام

دوغلالت، حیدر میرزامحمد، (۱۳۸۴)، *تاریخ رشیدی، عباس‌قلی غفاری فرد*، تهران: مؤسسه نشر میراث مکتوب.

رابینو، یاسنت لویی، (۱۳۵۳)، *آلبوم سکه‌ها، نشانها و مهرهای پادشاهان ایران (از سال ۱۵۰۰ تا ۱۹۴۸ میلادی)* به‌اهتمام محمد مشیری، تهران: امیرکبیر.

راوندی، مرتضی، (۱۳۶۴)، *تاریخ اجتماعی ایران*، ج ۵، تهران: چاپخانه کتیبه.

روملو، حسن بیگ، (۱۳۵۷)، *احسن‌التواریخ*، ج ۲، دکتر عبدالحسین نوایی، تهران: انتشارات بابک.

رویمر، هانس روبرت، (۱۳۸۰)، *ایران در راه عصر جدید*، ترجمه آذر آهنچی، تهران: دانشگاه تهران.

سید موسوی، سید علی، (۱۳۹۸)، *بررسی ضرابخانه‌های ایران در دوره صفوی*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، نیشابور: دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

سیوری، راجر، (۱۳۹۱)، *تحقیقاتی در تاریخ ایران عصر صفوی (مجموعه مقالات)*، ترجمه عباس‌قلی غفاری فرد و محمدباقر آرام، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.

شاردن، ژان، (۱۳۳۶)، *سیاحتنامه شاردن*، ترجمه محمد عباسی، ج ۴، تهران: مؤسسه مطبوعاتی امیرکبیر.

References

- Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Album, S. (2011). *Checklist of Islamic Coins*. Santa Rosa: Steven Album Rare Coins.
- Küçükdağ, Y. (1995). *İkinci Bayezid, Yavuz ve Kanuni Devirlerinde Cemali Ailesi*, İstanbul: Aksarayi Vakfı.
- Matthee, Rudi (2001). "Mint Consolidation and the Worsening of the Late Safavid Coinage: The

- Mint of Huwayza." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. Vol. 44. No. 4.
- Sahillioğlu, H. (1999) The Role of International Monetary and Metal Movements in Ottoman Monetary History 1300-1750, *Studies on Ottoman Economic and Social History*, İstanbul: IRCICA, <https://www.academia.edu/30055823>
- Tucci, U. (1981). *Le emissioni monetarie di Venezia e i movimenti internazionali dell'oro*, in Id., *Mercanti, navi, monete, nel Cinquecento veneziano*, Bologna, Il Mulino.